

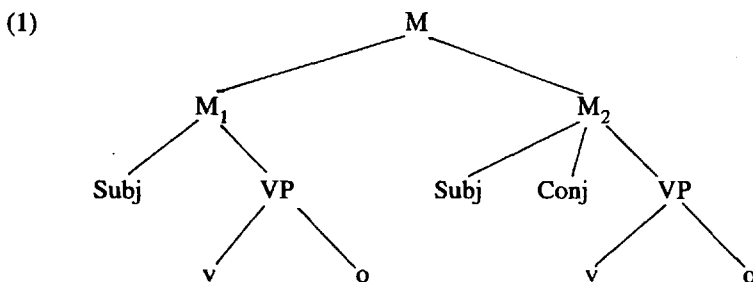
A MELLÉRENDELÉS NÉHÁNY SZINTAKTIKAI PROBLÉMÁJA A MAGYARBAN

BÁNRETI ZOLTÁN

1. Az ellipsis iránya és a fókuszatlan mondatok szerkezete

1.1. Az ellipsis irányát úgy tekintjük, mint a hiányt tartalmazó tagmondattól a rekonstrukciós alap, azaz a *bázis tagmondat felé* irányuló relációt. Ennek a relációnak a mondat szerkezettel való összefüggései, amint azt számos nyelvre kimutatták, a következők. Amennyiben az ellipsis előreutaló, úgy a szerkezetben *jobb oldali ágon* található összetevőt lehet elliptálni. Amennyiben az ellipsis visszautaló, úgy a szerkezetben *bal oldali ágon* található összetevőt lehet elliptálni. A mellérendelt tagmondatok írásképe utaló metaforával úgy lehetne ezt a megszorítást összefoglalni, hogy a bal oldali tagmondatban jobb oldali ágon levő összetevőt lehet elliptálni, míg a jobb oldali tagmondatban bal oldali ágon levő összetevő eshet az ellipsis alá. A következőkben ezt az összefüggést *iránymegszorításnak* fogjuk nevezni. Az iránymegszorítás magyarázatot ad arra, hogy az SVO jegyeket mutató mondatokban miért a jobb oldali (második) tagmondatban lehet közrefogott ellipszist létrehozni, és a bal oldali tagmondatban miért nem. (Az ige ugyanis bal oldali ágon levő összetevő ezekben.) Hasonlóképpen magyarázatot kapunk az iránymegszorítás révén arra, hogy a szigorúan „ige végű”, SOV jegyeket mutató mondatokban miért a bal oldali (első) tagmondatban lehet elliptálni az igét, és a jobb oldali tagmondatban miért nem. (Az ige ugyanis ezekben a szerkezetekben jobb oldali ágon levő összetevő.)

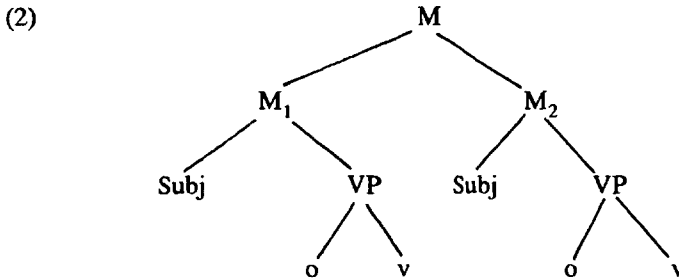
Az ellipszisek tekintetében a magyar fókuszatlan mondatok, hasonlóan az angol alapszórendet követő angol mondatokhoz, SVO jegyeket mutatnak. Ezért bennük a jobb oldali tagmondatban lehet a bal oldali ágon levő igét elliptálni közrefogott ellipsis keretében, az első tagmondatban nem.

'János 'elolvasott egy 'könyvet, 'Péter meg ————— egy 'újságot.
 * 'János ————— egy 'könyvet, 'Péter meg 'elolvasott egy 'újságot.

Például a japánban, mint szigorúan „igére végződő” mondatokat tartalmazó, SOV nyelvben, csakis az első, bal oldali tagmondatban lehet elliptálni a jobb oldali ágon található ígét, a második, jobb oldali tagmondatban már nem.

watakushi wa sakana o —, Biru wa gohan o tabeta.
 * watakushi wa sakana o tabeta, Biru wa gohan o —.
 én halat —, Biru rizst evett.

Az iránymegszorítás alapján azt jósolhatjuk, hogy a jobb oldali ágon levő igei csoport (VP) csakis a bal oldali (első) tagmondatban elliptálható, a jobb oldali (második) tagmondatban nem. A magyar neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatokra ez teljesül is. (A ' az egyenletes nyomatékeloszlást jelöli.)

- (3) a. 'János 'odatelefonált 'Andrásnak és 'Erzsi 'odatelefonált 'Andrásnak.
 b. 'János _____ és 'Erzsi 'odatelefonált 'Andrásnak.
 c. *'János 'odatelefonált 'Andrásnak, és 'Erzsi _____.

1.2. Az iránymegszorítás érvényességét a fókuszatlan mondatokban az egyes igei bővítményekre vonatkozóan is ellenőrizhetjük. Ehhez az ellipsis fogalmának az eddigiekhez képest speciálisabb alkalmazására van szükség, melynek során a lexikálisan és tematikus szerepükben ismétlődő bővítmények ellipsisét vizsgálánk „önmagában”, tehát az ige ellipsisze nélkül.

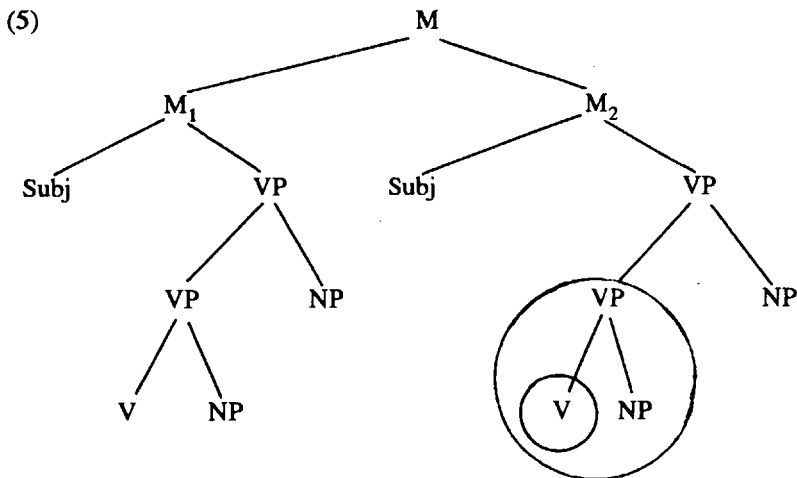
Neutrális intonációjú, fókuszatlan tagmondatokban az azonos alanyt nem lehet kifejezett formában megismételni. Tehát a jobb oldali tagmondatban elliptálni kell a korábbi alanyt (vagy új alanyt kell bevezetni). Az azonos alany jobb oldali tagmondatban való ellipsisze konzisztens az iránymegszorítással, mivel az alany bal oldali ágon van:

- (4) a. 'János 'bement a 'boltba és
 [* 'János] 'megvett egy 'könyvet.

A jobb oldali ágon levő tárgyi bővítmény a bal oldali tagmondatban elliptálható, a jobb oldaliban nem ((3). b. és c.):

- (4) b. 'János 'megivott _____,
 'András meg 'kifizetett egy 'üveg 'bort.
 c. * 'János 'megivott egy 'üveg 'bort,
 'András meg 'kifizetett _____.

A jobb oldali (második) tagmondatban csakis a közrefogott ellipsis grammatikális. Ez azt jelenti, hogy a jobb oldali tagmondat igebővítményei közül az *utolsó* nem elliptálható. A többi igebővítmény viszont elliptálható, de nem önmagában, hanem az *igével együtt*.

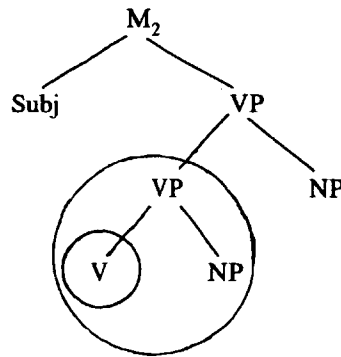
- a. 'János 'megvitatott 'Katalval egy 'novellát, 'Ödön pedig 'megvitatott 'Katalval egy 'forgatókönyvet.
- !b. 'János 'megvitatott 'Katalval egy 'novellát, 'Ödön pedig ----- egy 'forgatókönyvet.
- c.?? 'János 'megvitatott 'Katalval egy 'novellát, 'Ödön pedig 'megvitatott ?????? egy 'forgatókönyvet.
- d.?? 'János 'megvitatott egy 'novellát 'Katalval, 'Ödön pedig 'megvitatott ?????????????????? 'Péterrel.
- e. 'János 'megvitatott egy 'novellát 'Katalval, 'Ödön pedig ----- 'Péterrel.

A (3)–(5) példákat a fókuszatlan mondatokra jellemző neutrális intonáció és nagyjából egyenletes nyomatékeloszlás mellett értékeltük. A kontrasztív hangsúlyok megjelenése esetén a fentieknek ellentmondó elliptálhatósági viszonyok is létrejöhetnek. Erre a problémára visszatérünk.

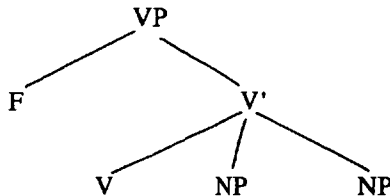
1.3. A neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatokban az iránymegszorításnak ellentmondó ellipszisek agrammatikusságot eredményezhetnek, az iránymegszorítást követők pedig grammatikálisak. Ez az összefüggés lehetőséget ad a neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatok szerkezetére vonatkozó következtetésekre és az idevágó feltételezések ellenőrzésére. Azt kell ugyanis ellenőrizni, hogy az elliptálhatósági feltételek (az „azonos” összetevők) megléte esetén melyik tagmondatban elliptálható valamely összetevő, és melyikben nem, valamint ha egyszerre több összetevő is elliptálható, van-e sorrendi megkötöttség az ellipszisek között. (Ez utóbbi kérdésről ld. még a hierachikus megszorítást a 2. pontban.)

A neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatok szerkezetére vonatkozóan a logikai alanynak és a V-nek, valamint a VP-nek és a V-nek a strukturális viszonyaira vonatkozóan az említett hierachikus ellipszismegszorítás további diagnosztikus lehetőségeket ad (2. pont). A VP belső szerkezetére vonatkozóan meg kell azonban említenünk egy problémát, melyet az iránymegszorítás tesz „láthatóvá”. Az (5) ágrajz-beli VP-szerkezet a következő tényeket tükrözi. 1.) A második (jobb oldali) tagmondatban (és csak abban) elliptálható a V (az ige) önmagában (vö: (1)), ezért feltételezzük, hogy a V bal oldali ágon van. 2.) A második (jobb oldali) tagmondatban *nem*

elliptálható a teljes VP (vö. (3) c.), ezért föltételezzük, hogy a teljes VP a jobb oldali ágon van. 3.) Az önmagában vett ige (V) elliptálásának is feltétele, hogy az ellipsis *közrefogott* legyen. A második tagmondat utolsó igebővítménye tehát nem elliptálható, ezért föltételezzük, hogy a jobb oldali ágon van. 4.) A nem tagmondatvégi pozícióban levő igebővítmények a jobb oldali tagmondatban elliptálhatók, de nem önmagukban, hanem az *igével együtt* (vö. (5)). Amennyiben a kötelezően együttes elliptálhatóságot elfogadjuk annak jeleként, hogy az illető tagok a mondat szerkezetében *egy* közvetlen összetevőt alkotnak, akkor a teljes VP-n belül elliptálható összetevő-VP-t (VP-ket) kell föltételeznünk. Minthogy ezek ellipszise csak a második (jobb oldali) tagmondatban lehetséges, ezért föltételezzük, hogy az összetevő-VP-k bal oldali ágon vannak a teljes VP-n belül. Az elmondottak összefoglalásaként az alábbi ágrajzban bekarikáztuk azokat az összetevőket, melyek a neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatoknak csak a második (jobb oldali) tagmondatában elliptálhatók, és ezért — az iránymegszorítás értelmében — bal oldali ágon vannak.

Emlékeztetőül a fókuszos mondatok VP-je:

1.4. Az iránymegszorítás a *főnévi csoportokon belül* is érvényes az ismétlődő (de nem szükségképpen koreferens) *főneveknek* az ellipszisére. Vessük össze a (6) a. és b. jelentését.

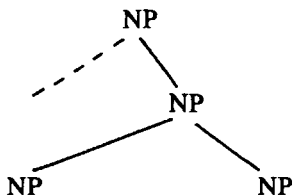
- (6) a. A farmeres és szakállas fiúk
 b. A farmeres és a szakállas fiúk

A (6) a. a fiúknak *egyetlen* csoportjára vonatkozik, és két attributumot tulajdonít nekik: farmeresek és szakállasak. A (6) b-ben viszont *két, különböző* csoportról van szó: a farmeres fiúkról és a szakállas fiúkról. A *farmeres* jelző után a (6) b-ben ellipszisben van a *fiúk* összetevő. Ha ez igaz, akkor a (6) b. jelentése azonos a (6) c-vel, és a (6) a. jelentése mindkettőjükétől eltér a fentiekben említett mozzanatban.

- (6) a. A farmeres és szakállas fiúk
 b. A farmeres és a szakállas fiúk
 c. A farmeres fiúk és a szakállas fiúk

A fiúk két csoportjának megkülönböztetésében egyezik a névelőt „ismétlő” b. változat a c. változattal. A (6) b-ben található ellipszis az iránymegszorítás szerint jött létre, a (7) ágrajzban látható, hogy a mellérendelő szerkezet bal oldali tagjában egy jobb oldali ágon levő összetevőt elliptáltunk.

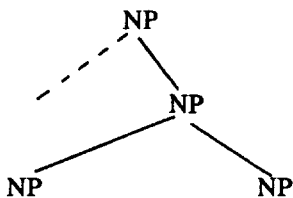
(7)

A farmeres fiúk és a szakállas fiúk
 A farmeres — és a szakállas fiúk

Hasonló módon kerülhet ellipszisbe az alábbi birtokos szerkezetből a birtok: a mellérendelő szerkezet bal oldalán elliptálható, mert jobb oldali ágon van.

(8)

Katinak az ízlése és Annának az ízlése
 Katinak ————— és Annának az ízlése

A bal oldali NP-ben a felkiáltójellel megjelölt, jobbra haladó ág esett ellipszis alá, összhangban az iránymegszorítással.

2. A hierachikus megszorítás

2.1. Amennyiben egy tagmondatban több, különböző elliptálható összetevő van, akkor előbb a hierachikusan magasabb szerkezeti szinten álló összetevőt kell elliptálni, és csak utána lehet az alacsonyabb szerkezeti szinten levőt. Ez a hierachikus megszorítás általános tartalma. A fókuszatlan mondatokban a logikai alany (Subj) csomópontja, az ige (V) csomópontja és az igei csoport (VP) csomópontja között érvényesül a hierachikus megszorítás.

Amennyiben egy fókuszatlan tagmondatban az alany is és az ige is elliptálható,

akkor először a magasabb szerkezeti szinten levő alanyt szükséges elliptálni, és csak ezután lehet az igét: (9) a., b. és c.

- (9) a. A lányok kergették a macskát,
és a lányok kergették a kutyát.
b. A lányok kergették a macskát,
és — — — kergették a kutyát.
c. A lányok kergették a macskát,
és — — — — — a kutyát.

Ha az ellipszist fordított sorrendben végezzük el, és először az alacsonyabb szerkezeti szinten álló igét elliptáljuk, de az alanyt nem, úgy agrammatikus lesz a mondat.

- (10) a. A lányok kergették a macskát,
és a lányok kergették a kutyát.
b. * A lányok kergették a macskát,
és a lányok — — — a kutyát.

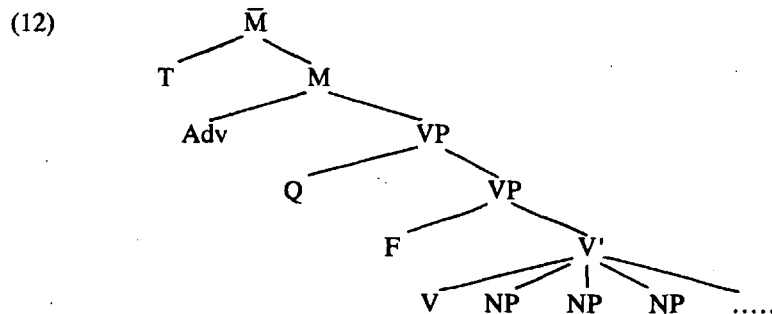
Amennyiben az igei csoport (VP) egészében elliptálható, akkor a szerkezeti hierarchiában alacsonyabb szinten álló igének (V-nek) önmagában való ellipszise agrammatikus mondatot eredményez.

- (11) a. A lányok kergették a kutyát,
és a fiúk kergették a kutyát.
b. * A lányok kergették a kutyát,
és a fiúk — — — a kutyát.
c. A lányok — — — — —
és a fiúk kergették a kutyát.

(A grammatikális (11) c. a „magasabban levő” csomópont, a VP (az igei csoport) ellipszisének tartalmazza. Mivel a VP jobb oldali ágon van, ezért a bal oldali (első) tagmondatban lehet elliptálni a fókuszatlan tagmondatokban.)

3. Az iránymegszorítás a fókuszos mondatbeli ellipszisekben

3.1. A fókuszos mondatok szerkezetének leglényegesebb összetevőit — a korábbiaknak megfelelően — a (12) ágrajz idézi föl.

A kvantifikált kifejezéssel vagy pedig a fókusszal balról határolt ellipsis a VP ágra, vagy pedig a V' ágra vonatkozik. Mind a VP, mind a V' *jobb oldali* ágon van. Az iránymegszorítással konzisztens ellipsisük tehát a *bal oldali* tagmondatban van, ezt neveztük előreutaló ellipsisnek. (A "mondathangsúlyt jelöli).

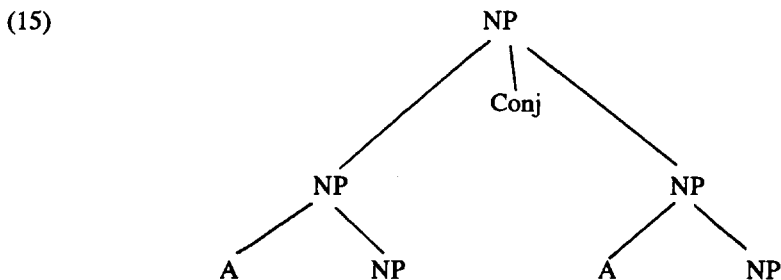
- (13) a. [_TVali néni] [_Q"minden "óvodásnak]
 [_{VP}] [_TLaci bácsi] pedig
 [_Q "minden "iskolásnak] kiosztotta
 a karácsonyi ajándékot.
 b. [_TPétert] [_FAnnának] [],
 de [_TJenőt] [_F"Marinak] mutatta be
 Ödön.

A fókuszos mondatbeli, előreutaló ellipsis létezése mellett már említettünk érveket. Az a körülmény, hogy a fókuszos mondatbeli előreutaló ellipsis mind a VP, mind pedig a V' ellipsisze esetében megfelel az általános iránymegszorításnak, újabb független érv az előreutaló ellipsis létezése mellett.

3.2. Az előreutaló ellipsiszt, tehát a jobb oldali ágon található összetevőnek a szerkezet bal oldali tagjában történő elliptálását a (7) és a (8) *főnévi csoportokon belül* is láttuk, mégpedig neutrális intonáció mellett. Az ellipsis akkor főnevekre irányult. Amennyiben a (13) b. mondatunkból melléknévi igenes szerkezetet „hozunk létre”, úgy az ellipsis az ismétlődő melléknévi igenévre vonatkozhat, kontrasztív hangsúlyok mellett.

- (14) a. A Pétert "Annának bemutató Ödön,
 és a Jenőt "Marinak bemutató Ödön.
 b. A Pétert "Annának, — — — — —,
 és a Jenőt "Marinak bemutató Ödön.

A szerkezet (15)-beli ágrajza mutatja, hogy az előreutaló ellipsis, az iránymegszorítással összhangban, jobb oldali ágon levő összetevőre vonatkozik a mellérendelő szerkezet bal oldali tagjában.

A Pétert "Annának bemutató Ödön és a Jenőt "Marinak bemutató Ödön.
 A Pétert "Annának —————, és a Jenőt "Marinak bemutató Ödön.

Észre kell vegyünk azonban, hogy a fókuszos mondatokban lehetséges az iránymegszorításnak ellentmondó ellipszis. A jobb oldali ágon levő VP-nek és a jobb oldali ágon található V'-nek a második, jobb oldali tagmondatban történő ellipszise kifogástalan, grammatikális mondatot eredményez:

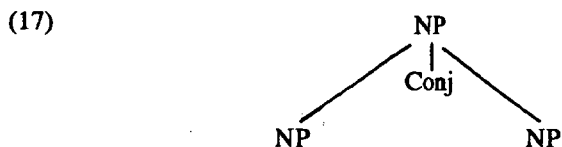
- (16) [_TPétert] [_FAnnának] mutatta be Ödön,
de [_TJenőt] [_FMarinak] [].

A fejezetben számos, a (16)-hoz hasonló, *visszaütaló* ellipsziszre vonatkozó adatot mutattunk be. Valamennyi a jobb oldali ágon levő VP vagy jobb oldali ágon található V' ellipszisének tartalmazta a második tagmondatban. Ezért azt kell mondjuk: *a fókuszos mondatbeli, visszaütaló ellipszisznek állandó jegye, hogy ellentmond az iránymegszorításnak*. De akkor ellipszis-e egyáltalán?

4. Az iránymegszorítás megsértésének következményei

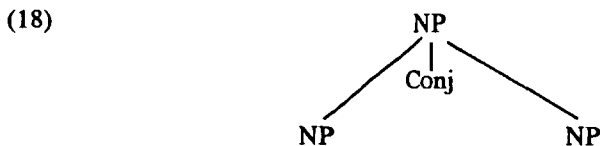
4.1. A *fókuszatlan* mondatokban az iránymegszorítás megsértése agrammatikus szerkezetet eredményez. Ezt láttuk pl. a (3) c., az (1), a (4), (5) b. mondatokban.

A főnévi csoportokban más a helyzet. Amennyiben az elliptálandó főnévi fej esetragját a melléknévi vagy főnévi bővítmény „át tudja venni”, akkor az iránymegszorítás megsértésének az az esete lehetséges, amely a *jobb oldali tagban a jobb oldali ágon levő összetevő ellipszisének* tartalmazza. A (17) c-ben adjuk meg a fent említett szerkezetet. A c. változat visszaütaló jellegű, szemben az előreütaló ellipszist tartalmazó b. változattal.

- A farmeres fiúkról és a szakállas fiúkról
- A farmeres ————— és a szakállas fiúkról
- A farmeres fiúkról és a szakállasokról ———

A korábban (8)-ban szereplő, mellérendelő birtokos szerkezet jobb oldali tagjában, az iránymegszorítás megsértésével elliptálható a jobb oldali ágon levő főnévi csoport (a birtok). Ezt a szerkezetet példázza a 18. c.

- Katinak az ízléséről és Annának az ízléséről
- Katinak ————— és Annának az ízléséről
- Katinak az ízléséről és Annáéről —————

Az ellipszis szabályai tekintetében a (17) és a (18) főnévi csoportok az alábbi közös sajátosságokat mutatják. A c. jelű sorokban, melyek az iránymegszorításnak ellentmondó ellipsziseket tartalmaznak, *anaforikus funkciót* is teljesítő összetevők jelennek meg: *a szakállasakról*, illetve *Annáéről*. Az anaforikus funkciót az elliptált főnévi fej esetragjának a melléknéven, illetve a birtokos főnéven való megjelenése, valamint az *-é* birtokjel jelöli. A b. jelű sorok, melyek az iránymegszorításnak megfelelő ellipsziseket mutatják, a c. sorbeliekhez hasonló, anaforikus funkciójú összetevőket nem tartalmaznak, hanem csak az elliptált összetevő egyszerű hiányát.

5. Az iránymegszorítás megsértése és az anaforikus [pro-V'] és [pro-VP] a fókuszos mondatokban

5.1. Térjünk vissza olyan fókuszos mondatokhoz, melyekben az ellipszist a V' vagy a VP „sz szenved el”. Mivel mindkettő jobb oldali ágon van a fókuszos mondatokban, ezért a jobb oldali (második) tagmondatban történő ellipszisük ellentmond az iránymegszorításnak. Ez egyúttal visszautaló jellegű ellipszis, mivel az elliptikus tagmondat előtt van a bázis tagmondat. A bal oldali (első) tagmondatban való VP-, V'-ellipszis viszont a fenti okból, összhangban van az iránymegszorítással. Ez egyúttal előreutaló ellipszis, mivel az elliptikus tagmondat után következik a bázis tagmondat.

Az iránymegszorítás megsértésének kétféle következményét láttuk a 2. és 4. pontban. Ugyanis vagy agrammatikus szerkezet, illetve mondat keletkezett, vagy — az ellipszis nyomán — anaforikus összetevőket mutattunk ki a grammatikus szerkezetekben. Az anaforikus összetevők lehetnek fonetikai szinten is „testesek”, és lehetnek fonetikailag „üresek” ([pro-N]).

A fókuszos mondatokban az iránymegszorítás megsértése egyáltalán nem teszi agrammatikussá a VP, illetve V' visszautaló ellipsziséket. Számos, kifogástalanul grammatikális fókuszos mondatot láttunk ilyen ellipszissel. Ha tehát az iránymegszorítás megsértése nem okoz agrammatikusságot, akkor a 4. pontban foglaltak alapján föl kell tételeznünk, hogy anaforikus összetevőket tartalmaz a jobb oldali tagmondat az elliptált összetevők pozíciójában.

A *főnevek* ellipszisével kapcsolatosan a 4. pontban azt is láttuk, hogy az iránymegszorítást sértő, visszautaló ellipszisek nyomán anaforikus összetevők lehetővé tesznek bizonyos szerkezeti tulajdonságokat. Az iránymegszorítással összhangban levő, előreutaló főnévellipszisek viszont nem tartalmaznak kataforikus összetevőket, és a szerkezeti tulajdonságaik ellentétesek voltak a visszautalókéval. Amennyiben a VP- és a V'-ellipszisek tekintetében az előző bekezdés végén említett föltételezésünket valószínűsíteni kívánjuk, akkor meg kell vizsgálnunk, hogy a fókuszos mondatbeli előreutaló ellipszisek és visszautaló ellipszisek között fennáll-e az ellentétes tulajdonságok megoszlása (a távolíthatóság megléte vagy hiánya, a kötelező párhuzamosság megléte vagy hiánya és a mondathatáron belüli viszonyok vagy diszkurzusrelációk).

5.2. A *távolíthatóság* tulajdonságát illetően a főnévellipszisekben azt láttuk, hogy az anaforikus összetevők rendszerint távolíthatók az antecedensüktől, viszont a pusztán hiányt tartalmazó elliptikus szerkezet nem távolítható a bázis tagmondattól. A VP-re, illetve V'-re vonatkozó fókuszos mondatbeli *visszautaló* ellipszisek *távolíthatók* a bázis tagmondattól, de az *előreutaló* ellipszisek *nem* távolíthatók. A (19) példái visszautaló ellipszisek, míg a (20) mondataiban előreutaló ellipszisek vannak.

- (19) a. János [_F"Péternek] adott föl különlenyomatokat, Jenő meg [_F"Marinak] [].
- b. János [_F"Péternek] adott föl különlenyomatokat, viszont az egész kollégium tudta, hogy Jenő meg [_F"Marinak] [].
- c. Domingó minden nap énekelt, és [_F"remekül] [].
- d. Domingó minden nap énekelt, és a Metropolitan egész közönsége tanú rá, hogy [_F"remekül] [].
- (20) a. János [_F"Péternek] [], Jenő meg [_F"Marinak] adott föl különlenyomatokat.
- b. * János [_F"Péternek] [] viszont az egész kollégium tudta, hogy Jenő meg [_F"Marinak] adott föl különlenyomatokat.

A (19) c. és d. mondatait azért nem alakítottuk (20)-ban a bázis tagmondattól „távolított”, előreutaló ellipszissé, mert távolítás nélkül is agrammatikusak az előreutaló viszonyban:

- (21) a. * [_F"Remekül] [], $\left\{ \begin{array}{l} \text{és} \\ \text{de} \\ \text{viszont} \end{array} \right\}$

Domingo „minden nap énekelt.

A visszautaló ellipszisek ((19) c. és d.) grammatikalitása azért csökkent, mert a c. és d. tagmondatainak a szerkezete szintaktikailag *nem párhuzamos*, szemben a párhuzamos szerkezetű tagmondatokból álló (19) a-val és b-vel. A kifogástalanul grammatikális, előreutaló ellipszis pedig párhuzamos szerkezetű tagmondatok között jöhet létre, ennek hiányában nem. Megjegyzendő, hogy a (21) a. grammatikalitása „megjavul”, ha a mellérendelés helyett abszolút alárendeléssé alakítjuk, alárendelő kötőszók alkalmazásával.

- (22) a. Bár [_F"remekül] [], de Domingo "minden nap énekelt (ezért a fellépéssorozat végére berekedt).
- b. [_F"Remekül] [] ugyan, de Domingo "minden nap énekelt (ezért a fellépéssorozat végére berekedt).

- b. János [_Fegy "vendéglőbe] vitte el Marit, Péter meg [_Fegy "színházba] fogja [_V].
- c. * Péter [_Fegy "színházba] fogja [_V], János meg [_Fegy "vendéglőbe] vitte el Marit.
- d. Ernő [_Fa "művészfilmeket] szokta megnézni, de Vali [_F"nem] [_{VP}].
- e. * Vali [_F"nem] [], de Ernő [_Fa "művészfilmeket] szokta megnézni.
- f. Ernő [_Fa "művészfilmeket] szokta megnézni, és Vali [_F"szintén] [_{VP}].
- g. * Vali [_F"szintén] [], és Ernő [_Fa "művészfilmeket] szokta megnézni.

A *szintén*nek az előreutaló ellipszissel való összeférhetetlensége és a második tagmondatbeli, visszautaló ellipszisben való használhatósága nemcsak a párhuzamosság részleges hiánya miatt fontos. A *szintén* ugyanis mondatainkban visszautaló funkcióval bír: a fókuszot is tartalmazó igei csoport (VP) elliptikus ismétlődését jelöli a második tagmondatban. Az ellipsis „előtt” tehát egy anaforikus funkciójú összetevő található.

Ismeretes, hogy mellérendelő mondatokban a nem kettőzött *is* ugyancsak visszautaló funkcióval bír, az első tagmondat igei csoportjának (VP) a második tagmondatbeli, elliptikus ismétlődését jelölheti. Ebben az esetben az elliptált lánc tekintetében fennáll a párhuzamosság, de a határoló összetevőt illetően már nem. A (26) mondati második tagmondatában olyan, kvantorpozícióban levő főnévi csoport (*Péter is*) határolja az ellipszist, mely főnévi csoportnak *nincsen* párhuzamos megfelelője az első tagmondatban. A párhuzamosság részleges hiánya, az említett visszautaló funkcióval együtt csakis a második tagmondatbeli ellipszisben lehet grammatikális.

- (26) a. András [_Faz "ebadót] fizette ki, és [_Q"Péter is] [_{VP}].
- b. * [_Q"Péter is] [_{VP}], és András [_Faz "ebadót] fizette ki.

Összefoglalva: a (25) és a (26) példáiból az következik, hogy a fókuszos mondatokban a *visszautaló* ellipsis az, melyben az elliptált VP-nek és V'-nek *nem* szükséges szintaktikailag párhuzamosnak lennie a bázis tagmondatbeli, kifejtett (explicit) formájú VP-vel, illetve V'-vel. Ugyanakkor az előreutaló ellipsis számára szükséges feltétel az előbbi értelemben vett szintaktikai párhuzamosság.

5.4. A főnevek ellipszise nyomán megjelenő/rekonstruálható anaforikus összetevők mondathatárokon „felül”, *diskurzuszviszonylatokban* is kötődhetnek antecedensükhöz. Ezzel szemben az anaforikus (vagy kataforikus) összetevőt nem tartalmazó, hanem az elliptált főnév pusztá hiányát reprezentáló, elliptikus szerkezet az *összetett mondat határain belül* kötődik a kifejtett, bázis szerkezethez.

A fókuszos mondatbeli VP- és V'-ellipszisek idevágó tulajdonságait rövid dialógusok keretében mutatjuk be. Az *A* és *B* jelölik a kérdést föltevő és a válaszoló partnert. A (27) mutatja, hogy a visszautaló V'-ellipszis diskurzuszviszonylatokban is képes kötődni az antecedenséhez.

- (27) A: [_F "Pétert] láttad a színházban?
 B: Nem. [_F "Ernőt] [_V].

Az előreutaló V'-ellipszis a mondathatárokon „felül”, a diskurzus kereteiben nem működik. A (28)-ban először egy elliptikus kérdés, majd egy kifejtett (explicit) V'-t tartalmazó válasz van. Tehát elképzelhető lenne előreutaló ellipszisként rekonstruálni a kérdésbeli V'-t. Ez azonban lehetetlen, az A kérdését csakis úgy interpretálhatjuk, hogy a kérdést *megelőző* nyelvi kontextusban van az elliptált V' antecedense. A kérdésben tehát az előzményekre visszautaló V' ellipszis van. A válaszbeli V' csak ennek ismétléseként tekinthető, de nem alapja az ellipszis rekonstruálásának:

- (28) A: Piroska [_F "Erzsiről] [_V]?
 B: Nem. [_F "Katiról] [_V pletykált] egész délután].

Az előreutaló V'-ellipszis összeférhetetlenségét a mondathatárokon felüli, diskurzusviszonylatokkal jelzi az is, hogy *egyetlen* beszélő szövegének két, *külön* mondata (kijelentése) között sem működik. A (29)-ben a # jel a kijelentés határát (a „pontot”) jelző intonációra és a rövid szünetre utal.

- (29) * Tegnap Erzsí "Katinak [_V]. #
 Ma pedig Péter [_F "Icának]
 [_V vásárolt ajándékot].

A visszautaló V'-ellipszis viszont különálló mondatok (kijelentések) között is működik:

- (30) Ma Péter [_F "Icának] vásárolt
 ajándékot. # Tegnap pedig Erzsí
 [_F "Katinak] [].

A (27)–(30) dialógusok alapján azt az összefoglaló megállapítást tehetjük, hogy a visszautaló V'-ellipszisek diskurzusviszonylatokban is képesek működni, az előreutaló V'-ellipszisek pedig nem.

5.5. A pro-V' és a pro-VP problémájára, melyet az 5.1. pontban körvonalaztunk, a következő megoldást javasoljuk. A fókuszos mondatokban a visszautaló V'- és VP-ellipszis ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint amelyekkel a visszautaló főnévellipszis, ha *megsérti* az *iránymegszorítást*: távolíthatók az antecedensüktől, nem szükséges párhuzamos szintaktikai pozíciókban lenniük az antecedensükkel, és diskurzusviszonylatokban is képesek működni. A főnévellipszisek esetében ezeket a tulajdonságokat fonetikailag is megjelenő vagy fonetikailag „üres”, de szintaktikai funkciójában diagnosztizálható anaforikus összetevőkkel (pro-NP) magyaráztuk. Az említett tulajdonságok egyezését tehát a V'- és a VP-ellipszisek esetében is ésszerű a fonetikailag „üres”, de a szintaktikai szerkezetben jelenlévő, anaforikus összetevőkkel magyarázni, a [pro-V']-vel és a [pro-VP]-vel.

5.6. A következő általánosításokat tehetjük az 1–5. pontok alapján.

- (i) Ha egy ellipszis követi az iránymegszorítást, akkor nem tételezhető fel benne anaforikus vagy kataforikus összetevők; az elliptikus szerkezet tulajdonságai közé tartozik, hogy nem távolítható bázisától, vele szintaktikai párhuzamosságot mutat, és az összetett mondat határain belül működik.

- (ii) Az előreutaló ellipszis csak az iránymegszorítást követő lehet. Ellenkező esetben (a bal oldali tagban bal oldali ágon levő összetevő elliptálása) vagy agrammatikus lesz a szerkezet, vagy pedig az elliptált összetevők által hordozott „tartalom” egyszerűen „törlődik”, elvész, nem rekonstruálható.
- (iii) A neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatok második tagmondatbeli, közrefogott VP-ellipszise (amely tehát visszautaló jellegű), valamint a fókuszos mondatok előreutaló V'-ellipszise egyaránt követik az iránymegszorítást, és egyaránt az (i) tulajdonságokkal rendelkeznek.
- (iv) Az iránymegszorításnak ellentmondó ellipszis csak visszautaló jellegű lehet (a jobb oldali mellérendelt tagban a jobb oldali ágon levő összetevő elliptálása). Ebben az esetben van az ellipszis helyén anaforikus összetevő (pro...), ekkor távolítható az elliptikus szerkezet az antecedensétől, nem szükséges feltétel a tagmondatok szintaktikai párhuzamossága, és diskurzusviszonylatokban is kötődhet az ellipszis az antecedenséhez. Ilyen tulajdonságokat mutat a fókuszos mondatok visszautaló V'-ellipszise.

Irodalomjegyzék

- BÁNRÉTI, Z.:
1990. A mellérendelés, in: *Fejezetek egy strukturális magyar mondatanból*, (szerk.): KIEFER F., Akadémiai Kiadó, Budapest, 864—1024. (Előkészületben.)
- BÉKÉSI, I.:
1986. *A gondolkodás grammatikája* (A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere). Tankönyvkiadó, Budapest, 374.
- BÉKÉSI, I.:
1991. A kettős szillogizmus, *Szemiotikai szövegtan* 2. 38—54.
- KUNO, S.:
1976. Gapping, A Functional Analysis, in: *Linguistic Inquiry*, 7. 300—318.
- POLANYI, L.:
1986. The Linguistic Discourse Model: Towards a Formal Theory of Discourse Structure, BBN Report No. 6409.
- PRŰST, H.—SCHA R.—van den BERG, M.:
1991. A Formal Discourse Grammar tackling Verb Phrase Anaphora, Draft, 1991. June.
- SAG, I. A.—HANKAMER J.:
1984. Toward a Theory of Anaphoric Processing, in *Linguistics and Philosophy*, 7. 325—345.
- SAG, I. A.—GAZDAR, G. WASOW, T.—WEISLER, T.:
1985. Coordination and How to Distinguish Categories, in: *Natural Language and Linguistic Theory*, 3. 117—172.
- SIDNER, C.:
1984. Focusing in the Comprehension of Definite Anaphora, in: *Computational Models of Discourse*, (eds.): BRADY, M., BERWICK, R., The MIT Press, Cambridge.
- SZABOLCSI, A.:
1990. Across-the-board meets verb second, manuscript, appear, in: MASCARO—NESPOR (eds.): *Grammar in Progress*, GLOW paper for Henk van Riemsdijk. Foris, 1990.
- TALMY, G.
1978. Relations Between Subordination and Coordination, in: *Universals of Human Language*, GREENBERG—FERGUSON—MORAVCSIK E. (eds.), Stanford University Press.
- WILLIAMS, E.:
1977. Discourse and Logical Form, in: *Linguistic Inquiry*, 8. 101—139.

SOME SYNTACTIC ASPECTS OF THE COORDINATED SENTENCES IN HUNGARIAN

ZOLTÁN BÁNRÉTI

1. From the basis of empirical data of the coordinated sentences in Hungarian, the sentences with neutral intonation exhibit the properties of „SVO” structure and the sentences with contrastive intonation exhibit the properties of „SOV” languages.

2. Gapping (a type of intercepted ellipsis, namely a type of „deletion” between the first and the final NP in the second coordinated clause) can only occur in the coordinated sentences with neutral intonation. In these type of sentences only the predicate part can contain the gapping, and the topic (Aristotelian subject) can not be affected by the gapping. In these type of sentences the gapping always correlates with the directional constraint for the „missing” constituents (in sense of ROSS (1969)).

3. Ellipsis (a type of „deletion” which starts after the focus and goes to the end of the clause) can only occur in sentences with contrastive intonation. Opposite to the gapping, the ellipsis in the contrastive coordinated sentences can occur in the first and the second clause as well. However, only the common pre-suppositional part of the two coordinated clauses can be ellipped, and never the prepositional part.

4. In the neutral coordinated sentences the syntactic parallelism between two coordinated sentences is obligatory, the clauses must be in the obligatory neighbourhood, the antecedent clause can not be after the clause with the ellipsis, in the reconstruction of the „missing” constituents of the predicate part can not be any change in the predicate part itself, and an overt anaphoric element can not refer to the „missing” constituent from the position of gapping.

5. The coordinated sentences with the contrastive intonation exhibit exactly the opposite properties from perspective of the (4).